

Ks. Jan Szczych*

Lwów

NOWOSĄDECKI MODLITEWNIK ŻŁOTY OLTARZ TREŚĆ I ZNACZENIE PASTORALNE

Słowa klucze:

modlitewnik (książeczka do nabożeństw), pobożność prywatna (indywidualna), formy modlitewne, praktyki pobożności, pieśni religijne

Treść:

I. Zewnętrzny opis ogólny

II. Treść modlitewnego zbioru

1. *Przedmowa* i uwagi wstępne

2. Chrześcijańskie prawdy katechizmowe

3. Modlitwy pacierzowe

4. Modlitwy na czas Mszy św. śpiewanej

5. Nieszpory

6. *Uwagi duchowne* pomocne w przeżywaniu Mszy św.

7. Nabożeństwo w ciągu tygodnia

8. Modlitewne praktyki w okolicznościach sakramentu spowiedzi i Komunii św.

9. Nabożeństwa różańcowe

10. Nabożeństwa okresowe

11. Modlitwy do NMP i świętych

12. Modlitewne praktyki za zmarłych

13. Wykaz pieśni religijnych

III. Perspektywa liturgiczno-pastoralna

Posiadane przez wiernych książeczki do nabożeństw stanowią korzystną pomoc w bardziej świadomym przeżywaniu liturgicznego bogactwa Kościoła. Przeznaczone dla prywatnego użytku zawierają różne formy modli-

* Ks. Jan Szczych, dr teologii, wykładowca liturgiki w Wyższym Seminarium Duchownym we Lwowie i w Tarnowie, proboszcz parafii Gliniany w archidiecezji lwowskiej.

tewne związane z indywidualną pobożnością¹ Zasadniczym celem modlitewników, będących w użytku jeszcze przed VIII w.², było pielęgnowanie, kontynuacja i rozwój życia religijnego poprzez przekazywanie podstawowych prawd doktrynalnych oraz kształtowanie i wspieranie pobożnościowych postaw wierzących w relacji do ich sytuacji życiowych, w tym codziennych praktyk modlitewnych³ Stąd też wynikała realna potrzeba wydawania nabożnych książeczek w językach narodowych, aby dzięki zrozumiałej i przystępnej komunikacji językowej skutecznie zdecydowanie głębszy udział wiernych w liturgicznym życiu Kościoła, jak również widzialnie wpłynąć na ich pobożność prywatną.

Wydany w Nowym Sączu dziewiętnastowieczny modlitewnik *Złoty ołtarz*, określony przez jego autora M. Stasickiego jako „zbiór nabożeństwa oraz pieśni nabożnych dla użytku wiernych ułożony” zalicza się do cennych zabytków polskiej religijności katolickiej⁴ Dlatego przybliżenie czytelnikowi w niniejszym opracowaniu treści tej nabożnej książki ma swoje słuszne uzasadnienie i motyw pastoralny. Zebrane i przedstawione w niej modlitewne praktyki wiernych można nie tylko zakwalifikować do kulturowego i liturgicznego dziedzictwa Kościoła w Polsce, ale też śmiało uznać je za swoisty rodzaj czynnika formacyjnego w czasach współczesnych, aby i dziś naszej ludzkiej codzienności towarzyszyła świadomość bliskości Boga i Jego zbawiennej łaski.

I. ZEWNĘTRZNY OPIS OGÓLNY

Modlitewnik z Nowego Sącza to nieduże wydanie książkowe, formatu ok. 10 x 15 cm, w twardych okładkach, które wskutek upływu czasu zostały mocno podniszczone. Modlitewnik posiada dwie strony tytułowe, z których każda na swój sposób ukazuje treść i celowość niniejszego zbioru, przy jednoczesnym podaniu roku i miejsca wydania.

Pierwsza strona tytułowa omawianej książeczki zawiera podstawowe informacje w kwestii wydawniczej. Tekst drukowany został umieszczony w centrum ozdobnej ramy, przedstawiającej jakby nastawę ołtarzową z dwiema misteryjnie wykonanymi kolumnami, połączonymi u dołu solidną podstawą, a u góry kunsztownym zwieńczeniem.

Na tejże stronie tytuł książeczki jest następujący: *Głos codzienny do Boga z najosobliwszych nabożeństw Kościoła Bożego*. Ujęty w dziewięciu słowach i zapisany w sześciu liniijkach, tytuł zawiera różną czcionkę drukar-

¹ Por. B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 945. W tymże dziele zostało przedstawione syntetyczne studium historii i rozwoju modlitewników oraz ich pastoralnego znaczenia.

² Por. tamże, s. 946.

³ Por. A. Glaeser, *Modlitewnik „Droga do nieba” – treść i znaczenie pastoralne*, w: *Stulecie „Drogi do nieba” ks. Ludwika Skowronka*, red. R. Pierskała, Opole 2003, s. 61.

⁴ Modlitewnik z Nowego Sącza znajduje się w prywatnych zbiorach autora niniejszego opracowania.

ską, według odmiennego wzoru w każdej linijce. Spośród wyrazów tytułowych najbardziej wyróżniają się słowa *do Boga*: posiadają one największe litery i stanowią poniekąd centralny punkt całej nazwy. Z kolei wyrazy *głos i nabożeństw* posiadają drukowo wytluszczony charakter.

Tuż za tytułem znajdują się informacje o autorze opracowania. Jak podaje pierwsza strona tytułowa, modlitewnik został *przez M. Stasickiego zebrany i do druku podany*. Zgodnie z zapisem, autor książeczki nie należał do stanu duchownego.

W następnej kolejności redakcja informuje, że omawiany modlitewnik jest już piątym wydaniem tego modlitewnego zbioru, co dokonało się w Nowym Sączu (pisane przez myślnik), *przy nakładzie i druku R.J. Pizsa*. Na dole tej samej strony zapisano rok 1893 jako rok wydania opisywanego modlitewnika.

Na odwrocie pierwszej strony tytułowej widnieje kościelne zezwolenie na druk czyli *Imprimatur*⁵, wydane uprzednio w Tarnowie, pod numerem 4588: *Ex consistorio Episcopali. Tarnoviae die 4. Decembri 1876*. Oficjalnej zgody udzielił *Josephus Aloysius*: Józef Alojzy Pukalski, biskup tarnowski w latach 1852-1885⁶. Na końcu znajduje się nazwisko *Walczyński*⁷.

Następna strona modlitewnika zawiera drugą jego stronę tytułową, tym razem już bez dodatkowych ozdób. Rozbudowana nazwa książeczki jest następująca: *Złoty oltarz czyli zbiór nabożeństwa oraz pieśni nabożnych dla chrześcijan katolików z ksiąg przez kościół święty potwierdzonych, dla użytku wiernych ułożony*. Przedstawiony tytuł wyraźnie nawiązuje do poprzedniej strony tytułowej, gdzie – jak wspomniano – tekst drukowany został umieszczony jakby pośrodku jakiegoś ołtarza. Spośród wszystkich podanych tu wyrazów wyróżniają się słowa *Złoty oltarz*. To określenie wydaje się stanowić właściwą nazwę modlitewnika, dlatego też w niniejszym opracowaniu jest ona używana jako własna.

Opisowy tytuł książeczki wyraźnie podaje, iż niniejszy zbiór modlitewny pochodzi z ksiąg urzędowo przez Kościół zatwierdzonych⁸, zaś jego zasadniczym celem jest duchowy pożytek wiernych.

⁵ Według A. Jougana, łacińskie *imprimatur* (*imprimi potest*) znaczy „niech będzie odbite, wolno (manuskrypt) drukować; jest to zwykła formuła zwierzchności duchownej, zezwalającej na oddanie do druku jakiegoś manuskryptu” (A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 317. Por. Sobór Laterański V (1512-1517), Sesja 10, III [*W sprawie drukowania ksiąg*], w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, red. A. Baron, H. Pietras, t. 4, Kraków 2004, s. 124-129).

⁶ Pożytecznym będzie przypomnieć, że diecezja tarnowska powstała w okolicznościach zaboru Rzeczypospolitej w 1786 roku. Biskup Pukalski był ósmym ordynariuszem tej diecezji (por. A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786-1985*, t. 1, Tarnów 1999, s. 17, 48-50).

⁷ Jest to nazwisko ówczesnego kanclerza Kurii Diecezjalnej w Tarnowie ks. Stanisława Walczyńskiego (1841-1915); (por. A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786-1985*, dz. cyt., s. 161-163).

⁸ Współzależność między modlitewnikami a liturgicznymi księgami Kościoła A. Glaeser tłumaczy w następujący sposób: „W kształtowaniu pobożności chrześcijan szczególną

Na drugiej stronie tytułowej znajduje się także informacja, iż ta książeczka jest już jej piątym wydaniem, zrealizowanym w 1893 r. w Nowym Sączu, *nakładem i drukiem Józefa Pisza*. Z kolei, na odwrocie tejże strony wydawnictwo znowu umieściło informacje o kościelnym *Imprimatur*, posiadającą identyczną treść z rewersem pierwszej strony tytułowej.

Modlitewnik *Złoty ołtarz* liczy 576 stron. Na początku książeczki, na wzór oficjalnych liturgicznych ksiąg Kościoła⁹, został podany kalendarz liturgiczny, poprzedzony stosownymi *Objaśnieniami* co do przeżywania roku kościelnego, jak też uwzględniający święta *nieruchome* i *ruchome* (do 1928 r.). Całość zbioru wieńczy spis treści zdefiniowany jako *Rejestr*. Jego zawartość podano na dziesięciu stronach według numeracji rzymskiej (I-X).

II. TREŚĆ MODLITEWNEGO ZBIORU

Modlitewnik *Złoty ołtarz* został określony przez jego pomysłodawcę jako *zbiór nabożeństwa oraz pieśni nabożnych z ksiąg przez kościół święty potwierdzonych*. Dlatego też zawartość książeczki, podzielona na poszczególne części składowe, uwzględnia wyraz wiary i pobożności wiernych, zarówno na płaszczyźnie indywidualnej, jak i kościelnej.

1. Przedmowa i uwagi wstępne

Przy omawianiu treści *Złotego ołtarza* godną dostrzeżenia jest *Przedmowa do czytelnika* (s. 15), rozpoczynająca się wyrazem „Człowiecze!” Autor, zwracając się do użytkownika swego zbioru, zachęca go do regularnej modlitwy: „Kochana duszo, módl się co dzień rano i wieczór... Modlitwa jest to mowa obrócona do Stwórcy całego świata” W tym miejscu da się zauważyć wyraźne nawiązanie do pierwszego tytułu książeczki, iż treść modlitwy jest *głosem codziennym do Boga*. Dalej autor zaleca tak: „Zaczynając każdą modlitwę, czy to w domu, czy w kościele, pamiętaj, do kogo mówisz; a zapewne ułożenie twoje będzie skromne i przyzwoite, myśl niczem innym tylko Bogiem zajęta, serce zupełnie zaufałe w Panu, wraz z ustami powtarzać będziesz napisane te słowa, wtenczas wysłucha Bóg próśb twoich”

rolę spełniały i nadal spełniają księgi liturgiczne. Stanowią one swoiste *locus theologicus*. Uczą właściwych form życia sakramentalnego oraz porządkują kult oddawany Bogu i świętym. W przeszłości były one wiernym w zasadzie niedostępne. Formę wtórną względem nich stanowiły modlitewniki. [...] Miały one tym większą wartość, im bardziej wyływały z liturgii i do niej prowadziły” (A. Glaeser, *Modlitewnik „Droga do nieba” – treść i znaczenie pastoralne*, dz. cyt., s. 61).

⁹ Kalendarz liturgiczny zawiera już *Missale Romanum* z 1474 r., wydany krytycznie przez R. Lippe (por. *Missale Romanum, 1474*, red. R. Lippe, t. 1 [HBS, 17], London 1899; *Missale Romanum Mediolani, 1474*, red. R. Lippe, t. 2 [HBS, 33], London 1907). Po Soborze Trydenckim (1545-1562) praktyka umieszczania ogólnokościelnego *Calendarium* liturgicznego w księgach liturgicznych stała się obligatoryjną (por. M. Augé, *Il calendario liturgico*, w: *Anàmnesis*, red. A.J. Chupungco, t. 6: *L'anno liturgico: storia, teologia e celebrazione*, Genova 1992, s. 62).

Powyższa alokucja rzuca światło na sposób przeżywania modlitewnego spotkania z Bogiem, do skuteczności którego niniejsza książeczka winna się przyczynić.

Po *Przedmowie do czytelnika* modlitewnik zawiera *Rady do odprawiania codziennego nabożeństwa* (s. 16-17), w których autor uczula m.in. na wykonywanie *pieśni nabożnych*, lekturę duchowną oraz zachęca do udziału w liturgii mszalnej również w dni powszednie.

2. Chrześcijańskie prawdy katechizmowe

W dalszej części *Złotego ołtarza* (s. 18-22) znajduje się *Krótką nauką wiary chrześcijańskiej*. Jest to wykładnia katolickiej wiary, podana zwięźle w następujących prawdach katechizmowych:

- *Najprzedniejsze artykuły wiary świętej;*
- *Dziesięcioro Bożego przykazania;*
- *Dwoje przykazań miłości;*
- *Pięć przykazań kościelnych;*
- *Siedm Sakramentów;*
- *Trzy cnoty teologiczne;*
- *Siedm uczynków miłosiernych (co do ciała);*
- *Siedm grzechów głównych;*
- *Siedm uczynków miłosierdzia (co do duszy);*
- *Cztery grzechy o pomstę do nieba wołające;*
- *Sześć grzechów przeciw Duchowi świętemu;*
- *Dziewięć grzechów cudzych;*
- *Dziewięć cnot chrześcijańskich Ewangelicznych;*
- *Pięć rzeczy do Sakramentu pokuty potrzebne;*
- *Ośm błogosławieństw;*
- *Trzy rady Pańskie;*
- *Cztery plagi, które Bóg dla grzechów dopuszcza na ludzi (głód, powietrze, ogień, wojna);*
- *Trzy uczynki na zniszczenie grzechów;*
- *Trzy siły duszy naszej (rozum, pamięć, wola);*
- *Dwie części sprawiedliwości (chronić się złego i czynić dobrze);*
- *Cztery rzeczy ostateczne.*

Przedstawiona w skrócie nauka Kościoła uświadamia użytkownikowi modlitewnika nie tylko wyjątkowość jego chrześcijańskiego powołania, ale nade wszystko ma przyczynić się do ciągłego rozpamiętywania i czynnego uskuteczniania przezeń zasad przyjętej wiary.

3. Modlitwy pacierzowe

Po prawdach katechizmowych nowosądecki modlitewnik przekazuje wiernym wzory modlitw porannych i wieczornych. *Modlitwy poranne* (s. 23-29) rozpoczyna znak krzyża oraz uwielbienie Boga „przy wstaniu”. Następnie, zgodnie z kolejnością podanych oracji, wierny winien zwrócić się wpierw do Anioła Stróża, potem odmówić *Anioł Pański* (w tym miejscu przypomina się o trzykrotnym odmawianiu tej modlitwy w ciągu dnia), dopiero wtedy recytować *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Marya* oraz *Skład apostolski*. Pośród pobożnościowych praktyk porannych modlitewnik zamieszcza również modlitwę za zmarłych *Wieczny odpoczynek*.

Uzupełnieniem omawianych modlitw są podane w książeczce dwie modlitwy do Trójcy Świętej, z których jedna jest przypisywana św. Augustynowi (+430). Na zakończenie modlitw porannych modlitewnik umieszcza dwie *ranne* pieśni, w tym znaną także obecnie pt. *Kiedy ranne wstają zorze*.

Modlitwy wieczorne zawarte w modlitewniku (s. 30-50) są bardziej rozbudowane, aniżeli poranne, zawierają bowiem dodatkowe oracje, niekoniernie mające być odmawiane na zakończenie dnia.

Pacierze wieczorne rozpoczyna maryjna antyfona *Pod Twoją obronę*, po której następuje kolejna modlitwa do NMP. Modlący się winien także zwrócić się do *Boga nieskończonej dobroci*, aby z Jego pomocą dokonać rachunku sumienia i wzbudzić prawdziwy żal za popełnione grzechy. Dalej, wierny w modlitewnej formie wypowiadał swoje „postanowienie poprawy”, prosząc jednocześnie „najsłodsze Jezusa” o Jego błogosławieństwo dla niego samego, Kościoła katolickiego i wszystkich potrzebujących.

Przedłużeniem wieczornych pacierzy jest kolejna modlitwa do Boga pt. *Siedm zamków*, po której należało odmówić *jeden Pacierz i pozdrowienie Anielskie*. Potem następują: prośba o czystość ciała, modlitewne wezwania do Pana Jezusa, NMP oraz Anioła Stróża, modlitwa do „Jezusa Nazareńskiego”, by tej nocy zachował wiernego „od nagłej i złej śmierci”, Psalm 90 i oracja dziękczynna za dobrodziejstwa. Modlitwy wieczorne kończy tekst pieśni *Wszystkie nasze dzienne sprawy*.

Pośród pacierzy na zakończenie dnia modlitewnik zamieszcza jeszcze modlitwy do świętych Aniołów, w tym Litanię do świętych Aniołów Stróżów oraz orację do świętego patrona. Do odmówienia są proponowane ponadto *modlitwa przed Mszą świętą*, *modlitwa świętego Grzegorza papieża*, wezwania maryjne pt. *Złote Ave Marya*, Psalm 62 oraz *modlitwa w niedzielę*.

4. Modlitwy na czas Mszy św. śpiewanej¹⁰

Po treści modlitw pacierzowych modlitewnik *Złoty oltarz* podaje *Sumę modlitw podczas Mszy świętej śpiewanej* (s. 51-76). Ich treść miała pomóc uczestnikom liturgii w bardziej rozmyślnym przeżywaniu celebrowanego Sakramentu zbawienia.

Sumę modlitw rozpoczyna oracja *przed zaczęciem Mszy św.* Uczyniwszy znak krzyża, wierny prosił, aby „podczas całej Mszy świętej jedynie się Tobą [Bogiem] i rozważaniem gorzkiej męki, i nieograniczonej Syna Twego ku nam miłości zatrudniał się, a przytem przynajmniej część jedną błogosławieństwa, które Msza święta udzielić może, otrzymał” Zwieńczeniem modlitwy jest wyznanie żalu za popełnione wykroczenia.

W dalszej kolejności następują modlitwy, dotyczące pozostałych obrzędów liturgii mszalnej:

- *podczas Kyrie elejson;*
- *podczas gloria (Psalm 148);*
- *podczas lekcji;*
- *przy Ewangelii;*
- *przy Wierzę w Boga;*
- *przy Offertorium;*
- *na Orate fratres;*
- *w czasie Prefacyi (Psalm 149);*
- *modlitwa przed Najświętszym Sakramentem;*
- *przy podniesieniu kielicha;*
- *po podniesieniu kielicha (Psalm 219);*
- *podczas Ojcze nasz;*
- *podczas Baranku Boży;*
- *po komunii kapłańskiej;*
- *gdy kapłan błogosławi.*

Proponowane modlitwy podczas liturgii mszalnej wieńczy tekst Ewangelii według św. Jana (1,1-14), *ofiarowanie Panu Bogu słuchanej Mszy świętej*, *modlitwa po Mszy św. do najśw. Maryi Panny* oraz modlitwa ofiarowania Bogu *wszystkich spraw dziennych*.

Do omawianej *Sumy modlitw* autor *Złotego oltarza* dołączył także *Nabożeństwo Nieszporne*, mające być odmawiane przez wiernych o wieczornej porze dnia. Jest to zbiór tekstów kilku Psalmów (94, 109, 110, 111, 112, 116, 37) wraz z hymnem, pieśnią *Magnificat* oraz oracją końcową. Całość kończy czterozwrotkowa pieśń maryjna *Za Matkę się udaj*.

¹⁰ Spośród głównych form celebracji eucharystycznej rozróżniano Mszę św. uroczystą, czyli śpiewaną oraz recytowaną, inaczej czytaną (por. L. Trimeloni, *Compendio di liturgia pratica*, Milano 2007, s. 138).

5. Nieszpory

Nabożeństwo *Nieszporów* stanowi dalszą treść modlitewnika *Złoty ołtarz* (s. 77-130). Na początku zostały umieszczone *Nieszpory niedzielne*. Nabożeństwo rozpoczyna się liturgicznym wezwaniem *Boże, wejrzyj...* Następnie ma miejsce psalmodia z antyfonami (Ps 109, 110, 111, 112, 116), lekcja biblijna, hymn *Sprawco światła słonecznego (Lucis Creator)*, kanty maryjny *Uwielbiaj, duszo moja* z antyfoną oraz oracja końcowa.

Tuż po *Nieszporach niedzielnych* modlitewnik zawiera tekst *Komplety*, którą określa jako „zakończenie nieszporów”. Zasadniczą część tej modlitwy stanowią antyfony maryjne, połączone z krótkim wezwaniem i oracją końcową. Wspomniane antyfony zostały uporządkowane według biegu roku liturgicznego: *od niedzieli I Adwentu do Gromnic* śpiewa się antyfonę *Matko Odkupiciela (Alma Redemptor)*, *od Gromnic do Wielkanocy* wykonuje się pieśń *Bądź pozdrowiona, Królowo niebieska (Ave Regina coeli)*, z kolei *od Wielkanocy do Świętej Trójcy* modlitewnik podaje antyfonę *Ciesz się, Królowo anielska (Regina coeli)*. Na czas *od św. Trójcy do Adwentu* proponowany maryjny śpiew to antyfona *Salve Regina – zawitaj, Królowa*.

Kolejne nabożeństwa *Nieszporów* autor wiąże z *uroczystościami dorocznymi*: Bożego Narodzenia, Nowego Roku, Trzech Króli, Wielkanocy, Wniebowstąpienia Pańskiego, Zielonych Świąt, Trójcy Świętej oraz oktawy Bożego Ciała. Podając własne treści liturgiczne danego obchodu, w wielu przypadkach jednak modlitewnik odsyła modlącego się do wybranych psalmów bądź innych tekstów z *Nieszporów niedzielnych*.

Osobną grupę nieszpornych tekstów stanowią *Nieszpory na urocz. Matki Bożej*. Tuż za tytułem, obwieszczającym tę część modlitewnika, następuje takie wyjaśnienie: „Psalmy na każde święto są zawsze jednakowe, jak wyżej na nowy rok, antyfony zaś odmieniają się, i tak” Tuż po wprowadzających wyrazach „i tak” zostały umieszczone własne modlitwy nieszporów na *Niepokalane Poczęcie, Matkę Boską Gromniczną, Zwiastowanie najśw. Maryi Panny, Wniebowzięcie najśw. Maryi Panny, Narodzenie najśw. Maryi Panny* oraz na inne święta *Matki Boskiej*. Do omawianej grupy nabożeństw autor dołączył także *Nieszpory na święty Michał* oraz na uroczystość *Wszystkich Świętych*.

Ostatnia część dotycząca tego rodzaju modlitwy odnosi się do nieszporów o świętych: *Nieszpory w ogólności o ŚŚ. Pańskich (De commune)*. Modlitewnik podaje wspólne teksty modlitwy wieczornej dla wybranych kategorii świętych, odwołując się jednocześnie do wcześniej podanych tekstów psalmów bądź innych modlitw. *Złoty ołtarz* zatem zawiera obrzędy nieszporów ku czci *świętego Apostoła* (teksty podwójne), *świętego Męczennika, św. Wyznawcy Biskupa, świętego Wyznawcy i świętej Panny*.

Na zakończenie wszystkich nabożeństw nieszpornych autor umieścił Ps 113 *Kiedy z Egiptu Izrael wychodził*.

6. Uwagi duchowne pomocne w przeżywaniu Mszy św.

Uwagi duchowne tajemnic przy słuchaniu Mszy świętej stanowią dalszą część modlitewnika *Złoty ołtarz* (s. 131-142). Wprawdzie według spisu treści ten fragment został dołączony do tytułu *Nieszpory w ogólności* na cześć świętych, zasługuje on jednakże na osobne i dokładne omówienie.

Uwagi duchowne odnoszą się do poszczególnych części Mszy św., zawierają bowiem stosowne modlitwy, które w świetle alegorycznej interpretacji celebrowanych obrzędów usposabiają wiernego do postawy ekspiacyjnej, przybliżając mu przy tym sens Chrystusowej ofiary¹¹. Zgodnie z zaleceniem modlitewnika, uczestniczący we Mszy św. winien głębiej rozpamiętywać następujące chwile tej sakramentalnej celebracji:

- Gdy kapłan idzie do ołtarza, uważ: iż Chrystus idzie do Ogrojca;
- Gdy kapłan zstępuje na ostatni stopień ołtarza, uważ: iż Pan Jezus w Ogroju się modli;
- Gdy kapłan mówi *Confiteor*, uważ: iż Pan Jezus krwią się poci;
- Gdy kapłan ołtarz całuje, uważ: iż Pana Jezusa Judasz wydaje;
- Gdy kapłan idzie na róg ołtarza, uważ: iż Chrystusa Pana prowadzą do Annasza;
- Gdy kapłan mówi *Introit*, uważ: iż Chrystusa Pana w domu Annaszowym policzkują;
- Gdy kapłan mówi *Kyrie elejson*, uważ: iż Chrystusa Pana do Kaifasza prowadzą, gdzie się go Piotr zapiera;
- Gdy kapłan obraca się mówiąc: *Dominus vobiscum*, uważ: iż Piotr za wejrzeniem Jezusowem płacze;
- Gdy kapłan mówi kolekty, uważ: iż Chrystusa Pana do starosty rzymskiego prowadzą;
- Gdy kapłan idzie na środek ołtarza, uważ: iż Chrystusa Pana prowadzą do Heroda;
- Gdy kapłan mówi *Ewangelią*, uważ: iż Pana Jezusa Herod odsyła do Piłata, starosty rzymskiego;
- Gdy kapłan rozbiera Kielich, uważ: iż z Pana Jezusa zdejmują szaty na biczowanie;
- Gdy kapłan kielich na ołtarzu ofiaruje, uważ: iż Pana Jezusa okrutnie biczują;
- Gdy kapłan pallą pokrywa kielich, uważ: iż Pana Jezusa koronują;
- Gdy kapłan umywa ręce, uważ: iż tymże sposobem Piłat niewinność swoją ludowi oświadcza;
- Gdy kapłan mówi *Orate fratres*, uważ: iż Chrystusa Pana Piłat ludowi pokazuje;
- Gdy kapłan *Prefacyą* czyta, uważ: iż Chrystusa Pana na śmierć sądzą;

¹¹ Metoda alegorycznego tłumaczenia liturgii mszalnej zasadniczo wywodzi się jeszcze z czasów średniowiecza, w pełni została ona zastosowana przez Amalerego z Metz (770/775-850/853) (por. E. Mazza, *La celebrazione eucaristica*, Bologna 2003, s. 154-161).

- Gdy kapłan pamiętkę za żywych czyni, uważ: iż Pan Jezus wychodzi z miasta;
- Gdy kapłan trzyma ręce nad ofiarą, uważ: iż Weronika zastępuje drogę Panu;
- Gdy kapłan wiele krzyżów czyni nad ofiarą, uważ: iż Pana Jezusa krzyżują;
- Gdy kapłan Hostyą podnosi, uważ: iż Pana Jezusa z krzyżem podnoszą;
- Gdy kapłan podnosi kielich, uważ: iż krew z ran Jezusowych płynie;
- Gdy kapłan czyni pamiętkę za umarłych, uważ: iż Chrystus Pan cicho się za naród ludzki modli;
- Gdy kapłan bijąc się w piersi mówi głosem: *Nobis quoque peccatoribus*, uważ: iż łotr prawy nawraca się;
- Gdy kapłan mówi pacierz, uważ: siedm słów Pańskich na krzyżu;
- Gdy kapłan łamie na dwie części Hostyą, uważ: iż Pan Jezus na krzyżu umiera;
- Gdy kapłan cząstkę Hostyi wpuszcza w kielich, uważ: iż dusza Chrystusa Pana do otchłani zstępuje;
- Gdy kapłan mówi *Baranku Boży*, uważ: nawrócenie wielu bijących się w piersi i mówiących: *Prawdziwie ten był Synem Bożym*;
- Gdy kapłan komunikuje, uważ: iż Chrystusa Pana pogrzeb odprawiają;
- Gdy kapłan po komunii bierze ablucyą, uważ: iż Chrystusa Pana drogiemi maściami namaszczają;
- Gdy kapłan po komunii się modli, uważ: iż Chrystus Pan zmarłychwstaje;
- Gdy kapłan mówi *Dominus vobiscum*, uważ: iż się Chrystus uczniom pokazuje;
- Gdy kapłan mówi kolekty, uważ: iż Pan Jezus przez dni 40 z uczniami obcuje;
- Gdy kapłan mówi na ostatku *Dominus vobiscum*, uważ: iż Pan Jezus w niebo wstępuje;
- Gdy kapłan lud błogosławi, uważ: iż Pan Jezus Ducha świętego na uczniów zsyła.

Po wyodrębnieniu 35 momentów liturgii mszalnej, kiedy to wierny wi-nien duchowo rozważać zbawcze dzieło Chrystusa, modlitewnik zaleca jesz-cze dodatkowe modlitwy po Mszy św., umieszczone wcześniej w tzw. *Sumie modlitw podczas Mszy św. śpiewanej*.

7. Nabożeństwo w ciągu tygodnia

Nabożeństwo tygodniowe – dalsza część modlitewnika *Złoty ołtarz* – to zbiór modlitw i nabożeństw na poszczególne dni tygodnia (s. 142-294). Po-niżej zostanie ukazany wykaz modlitw, które autor przypisał na każdy dzień tygodnia.

Modlitwy niedzielne rozpoczyna *Koronka do Trójcy przенajświętszej*. Po niej następują *Litania do Trójcy przенajświętszej*, Psalm 66 i 102 oraz trzy okolicznościowe modlitwy. Pośród pobożnych praktyk, przewidzianych na dzień Pański, są ponadto *Siedm Psalmów pokutnych* (6, 31, 37, 50, 101, 129, 142), *Litania do Wszystkich Świętych*, Ps 69 i końcowa modlitwa o Bożą łaskawość dla proszących.

Poniedziałek dla autora modlitewnika jest dniem *Nabożeństwa do Boskiej Opatrzności*: odnośnych modlitw, koronki oraz litanii. Trzeba zauważyć, że tekst *Litanii do Boskiej Opatrzności* jest mocno osadzony w historii zbawienia, stąd można go słusznie uznać za chronologię dziejów wiary człowieka w boską bliskość.

Nabożeństwa wtorkowe jako temat zasadniczy posiadają tajemnicę Przemienienia Pańskiego. Jako pierwsze zostaje zaproponowane *Nabożeństwo do przemienienia Pańskiego* z modlitewnymi aktami wiary, nadziei i miłości. Później umieszczono *Koronkę do przemienienia Pańskiego* oraz litanię o tejsze tajemnicy. Następnie, modlitewnik zawiera *Pięć Psalmów na cześć i na chwałę imienia najświętszej Panny Maryi, z Psalterza świętego Bonawentury wyjęte*. Jako ostatnie nabożeństwo autor zaleca *Litanię o miłosierdziu Bożem, z pisma świętego wybraną*, co potwierdza fakt, iż po większości wezwań litanijnych spisano ich biblijne źródła. Okolicznościowe modlitwy *codzienne* oraz *Hymn w ucisku do Pana Jezusa* kończą pobożne praktyki w tym dniu.

Zgodnie z treścią *Żłotego ołtarza*, środa jest całkowicie poświęcona czci Najświętszej Maryi Panny. W tym dniu wierny może modlić się *Godzinkami o niepokalanym poczęciu* Matki Bożej, *Siedmioma Psalmami do NMP z psalterza św. Bonawentury, doktora Serafickiego, wyjętych*, jak też litanią o NMP. Wśród zalecanych w tym dniu modlitw znajduje się nadto ciekawy tekst, określony jako *Uklon pobożny i polecenie się w macierzyńską opiekę najcudowniejszej w św. obrazie Częstochowskim Maryi Pannie*.

We czwartek główną tematyką modlitewnych praktyk jest cześć i uwielbienie Najświętszego Sakramentu. Tuż po modlitwach wprowadzających modlitewnik zawiera m.in. *Akty serdeczne do Boga, do najśw. Panny i do świętych Pańskich o różne dobra, n. p. o grzechów odpuszczenie, o cnotliwe życie, tudzież we wszelkich potrzebach bardzo skuteczne*. Dalej, znajduje się długa *Litania o najświętszym Sakramencie* oraz cztery fragmenty ewangeliczne, zatytułowane *Ewangelie na Boże Ciało*; teksty Ewangelii kończą nabożeństwa czwartkowe.

Piątek jest w modlitewniku dniem rozważania męki Jezusa Chrystusa. Jako pierwsza występuje w tym dniu obszerna *Modlitwa o Stworzycielu nieba i ziemi*, opiewająca m.in. ogrom Bożego miłosierdzia. Potem umiejscowiono inne okolicznościowe modlitwy, po których znajduje się *Litania o męce Pańskiej*. Jako zwieńczenie piątkowych modlitw została zaproponowana modlitwa o szczerą skruchę za grzechy i czystość serca w godzinę śmierci.

Centralną postacią pobożnych praktyk dnia sobotniego jest – według treści studiowanej książeczki – osoba Matki Bożej. Już na początku autor umieszcza dwie *Prośby do królowej nieba*, zaś po nich znajdują się obszernie *Akty strzeliste do najświętszej Panny Maryi*. Nabożeństwa maryjne tego dnia kończy *Koronka do najśw. Panny Maryi szkaplerza świętego*.

Każdy dzień tygodnia, jak wynika z tekstów ukazanych nabożeństw, ma swoją modlitewną specyfikę. Zasadniczymi tematami jednak, poza kultem Matki Bożej, pozostają wybrane Pańskie tajemnice zbawienia.

8. Modlitewne praktyki w okolicznościach sakramentu spowiedzi i Komunii św.

Kolejnym pobożnym ćwiczeniem zawartym w modlitewniku *Złoty ołtarz* jest *Nabożeństwo do spowiedzi i komunii świętej* (s. 294-308). Jego treść przedstawia się następująco:

- *Modlitwa wstępna o charakterze pokutnym;*
- *Akt skruchy;*
- *Modlitwa do Pana Jezusa, przed spowiedzią;*
- *Modlitwa o odpuszczenie grzechów;*
- *Modlitwa prosząca o oświecenie serca;*
- *Modlitwa przed samą spowiedzią do najśw. Maryi Panny;*
- *Modlitwa po spowiedzi;*
- *Nabożne pragnienia duszy stęsknionej do Pana Jezusa przed komunią świętą;*
- *Modlitwa przed samą komunią;*
- *Przywitanie Pana Jezusa po komunii świętej;*
- *Psalm 64;*
- *Modlitwa przy zakończeniu każdego nabożeństwa.*

Z treści powyższych modlitw można wywnioskować, iż zamierzeniem autora było duchowe towarzyszenie wiernemu w jego przygotowaniu do spotkania z miłosiernym Bogiem w sakramencie pokuty, jak też usposobienie go do jak najgodniejszego przyjęcia Chrystusowego daru Komunii św.

9. Nabożeństwa różańcowe

Zgodnie z wykazem *Rejestru* modlitewnika, do *Nabożeństw z okazji spowiedzi i Komunii św.* zalicza się jeszcze *Różaniec o Najświętszej Maryi Pannie* wraz z litaniami o NMP różańcowej oraz *Różaniec o najśłodszym Imieniu Jezus*, po którym umieszczono litanie pod tym samym tytułem (s. 309-353). Powyższe nabożeństwa zasługują na osobne omówienie, gdyż posiadają bogatą oprawę tekstową, a jednocześnie objętościowo zajmują niemało miejsca w analizowanym zbiorze.

Zarówno różaniec maryjny, jak i ten o Imieniu Jezus, składają się z trzech części: *wesołej*, *żałosnej* i *chwalebnej*. Każda część rozpoczyna się okolicznościowym hymnem, prezentującym znaczącą głębię teologiczną. Z kolei każda różańcowa tajemnica posiada własną zapowiedź w formie wierszowanej (4 linijki), przy czym w różańcu Jezusowym każda z nich rozpoczyna się od słowa *Jezus*. Dalej, ma miejsce dziesiątek różańca w nabożeństwie maryjnym, w drugim zaś przypadku, po modlitwie *Ojcie nasz* i *Zdrowaś Maryjo* znajduje się 10 wezwań ku czci Pana Jezusa (jednakowych dla poszczególnych tajemnic danej części różańca). Później następuje tekst stosownej *antyfony*, *wezwania* oraz *modlitwy końcowej*. Na zakończenie każdej części modlitwy różańcowej w obydwu różańcach modlitewnik zaleca odmówienie apostołskiego wyznania wiary *Wierzę w Boga Ojca*.

Trzeba przyznać, nawet po pobieżnym przesłedzeniu wymienionych tekstów, iż są one bardzo przesiąknięte treścią biblijną. Tym samym oba nabożeństwa różańcowe, celebrowane przez wiernych, skutecznie przybliżają im tajemnice zbawienia.

10. Nabożeństwa okresowe

Modlitewnik *Żłoty oltarz* oprócz modlitw przeznaczonych na poszczególne dni tygodnia zawiera także *Nabożeństwa* przeznaczone na wybrane dni i okresy roku liturgicznego (s. 353-400).

Pierwsza grupa modlitw została zatytułowana *Nabożeństwo na adwent*. Jest to jednak nazwa bardzo zawężona, a nawet myląca, co jednoznacznie potwierdza treść umieszczonych pod tym tytułem następujących modlitw:

- *Modlitwa wstępna*;
- *Uwielbienie najświętszego Sakramentu ołtarza*;
- *Modlitwy na I, II, III, IV niedzielę w adwencie*;
- *Modlitwa w dzień uroczystości narodzenia Pańskiego*;
- *Uczczenie świętego Szczepana*;
- *Uczczenie św. Jana ewangelisty*;
- *Psalm 8, dwie pieśni i oracja na Nowy Rok*;
- *Modlitwa na uroczystość św. Trzech Króli*;
- *Pobudka do rozpamiętywania męki Pańskiej, na wielki post*;
- *czternaście Modlitw świętej Brygidy o męce Pańskiej*;
- *Passya którą kościół Boży czyta i żałobą się odziewa w wielki tydzień według św. Jana*;
- *Dekret na śmierć niewinną Jezusa, od starosty pontskiego Pilata wydany*¹²;

¹² Ze względu na wyjątkową wymowę tego aktu wydaje się słusznym przytoczenie jego treści w całości:

„Posłuchajcie panowie Jerozolimitanie! nadstawcie ucha, jako i panowie Rzymianie i wszyscy, którzyście się zjechali na święta. Wiedźcie o tem, iż nasze żydowskie książęta niejakiego Jezusa w nocy pojмали, jako łotra wierutnego, dziś naigrawali, przywiodłszy na nim prawo, każdemu donosząc przeto, a posłuchajcie: ja i oni proszą

- *Modlitwa za kościół święty;*
- *Modlitwa ku czci Serca Bożego;*
- *Podziękowanie Jezusowi, za wszystkie rany przenajśw.;*
- *Modlitwa przy ucałowaniu wizerunku Chrystusa ukrzyżowanego;*
- *Modlitwa w czasie odwiedzenia grobu Pańskiego w wielki piątek.*

Druga grupa spośród okresowych nabożeństw odnosi się do okresu wielkanocnego: *Rejestr* modlitewnika tytułuje ją: *Na uroczystość Zmartwychwstania Pańskiego*. Ten tytuł podobnie do poprzedniego również winien być uznany za nieadekwatny, gdyż umieszczone pod nim modlitwy dotyczą nie tylko jednej uroczystości paschalnej, ale całego okresu:

- *Modlitwa w czasie potrójnego obchodu w koło kościoła;*
- *dwie modlitwy okolicznościowe;*
- *Modlitwa na Poniedziałek Wielkanocny;*
- *Modlitwa na pierwszą niedzielę po Wielkanocy;*
- *Modlitwa na uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego;*
- *Modlitwa o widzialne skutki sakramentu bierzmowania;*
- *Modlitwa na uroczystość Zielonych Świąt;*
- *modlitwy okolicznościowe;*
- *Modlitwa o krzyżu świętym.*

Zestawienie przytoczonych modlitw, należących do obu grup wymienionych przez *Rejestr* naszego modlitewnika, prowadzi do wniosku, że ich celem jest pomoc modlącemu się, aby z namysłem przeżywał liturgiczne obchody ku czci wybranych tajemnic Pańskich.

Ja pontski Piłat i starosta Jerozolimski, z całą Synagogą żydowską wydaję sądowy dekret, na zelżywą śmierć Jezusa Syna Maryi i Józefa Galilejczyka, który tyle świadkami naszemi przekonanemi od przełożonych kapłańskich, pisarzy, faryzeuszów i całego żydowskiego pospółstwa, godzien śmierci uznany, a co żeby każdemu przyległ Państwow i prowincyom nie tajno było, podaje się do wiadomości, Jego złość i niegodziwe okazyje:

Po pierwsze. Jako nieposłuszny był prawu zakonnemu i święta podług prawa Mojżeszowego nakazane, gwałcił. *Drugie.* Tytuł sobie królewski przywłaszczał. *Trzecie.* Targnął się na majestat najwyższego rzymskiego cesarza, i Panu naszemu miłościwemu powinne daniny zakazał. *Czwarte.* Lud pospolity buntując, fałszywą swoją nauką zwodził. *Piąte.* Synem się Boga żywego czyni, a mocą Belzebuba księcia czartowskiego przy rzeczywistem czarnoksięstwie swoim cuda pokazuje. *Szóste.* Z jawnogrześnikami przestając, a co większa c cudzołożnicami obcuje, i innych tak wiele czynił i do tego czyni ekscesów, których opowiedzieć niepodobna.

Więc jako naszemi przekonując świadkami, dekretuję i potępiam, ażeby na krzyżowej szubienicy zawieszony był, tępyimi gwoździami przybity, do tego niech nad głową tytuł królewski wyrysowany zawieszają, ażeby cała pospolita rzesza była zaspokojona. Przytem osądzam dwóch łotrów Dysmana i Gisma na podobną śmierć, którzy jako królowi, jeden po prawej a drugi po lewej stronie niech asystują. Działo się w ratuszu Jerozolimskim za starostwa naszego, roku od stworzenia świata: Trzytysięcznego dziewięćsetnego dziewięćdziesiątego trzeciego” (*Złoty ołtarz*, s. 383-385).

11. Modlitwy do NMP i świętych

Następna część omawianego modlitewnika prezentuje nabożeństwa ku czci NMP oraz niektórych świętych (s. 400-434). Modlitwy o charakterze maryjnym autor tytułuje *Nabożeństwo do Najświętszej Maryi Panny w dni przygodne*. Jest to zbiór modlitw, pośród których trzeba wyodrębnić *Modlitwę do NMP, którą św. Jadwiga, królowa mawiać zwykła była*, *Modlitwę przed cudownym obrazem NMP*, *Westchnienie do siedmiu boleści Maryi* oraz dwie modlitwy na obchody 2 lutego oraz 15 sierpnia. Ponadto, pośród maryjnych nabożeństw autor umieścił dwa hymny: pierwszy to łaciński tekst *Veni Creator* i drugi – *Ciebie Matko Boża chwalimy*, przypisywany świętym Ambrożemu i Augustynowi.

Nabożeństwo do świętych Pańskich zawiera z kolei modlitwy do św. Agnieszki, św. Jadwigi, św. Józefa, św. Stanisława biskupa, św. Kazimierza, św. Joachima, św. Jana Nepomucena, św. Antoniego z Padwy, świętych Piotra i Pawła, bł. Jana z Dukli, św. Mikołaja, św. Michała i św. Anny. W omawianej książeczce św. Anna posiada także „swoją” litanie.

Z przyzywaniem wstawiennictwa NMP oraz *świętych Pańskich* autor modlitewnika połączył jeszcze modlitewne *Akty które się przy konających głośno mówić mogą, aby je myślą wymawiali* oraz *Modlitwę o śmierć szczęśliwą*. Wymienione duchowe ćwiczenia w sposób naturalny podprowadzają wiernego do następnej części modlitewnego zbioru, czyli wstawienniczych modlitw za zmarłych.

12. Modlitewne praktyki za zmarłych

Modlitwy *za dusze wiernych zmarłych* (s. 435-457) zajmują ostatnie miejsce w wykazie okolicznościowych nabożeństw zebranych w modlitewniku *Żłoty oltarz*. Na wstępie autor umieścił Psalm 24, po nim zaś modlitwy *za zmarłych rodziców*, *za dusze wiernych zmarłych, które żadnego ratunku nie mają* oraz *Litanie za dusze wiernych zmarłych*. Dalej, modlitewnik zawiera *Modlitwy podczas Mszy świętej za dusze wiernych zmarłych*. Omawiane nabożeństwa żałobne wieńczy *Procesya za dusze zmarłych* (podzielona na pięć stacji), ze znaną sekwencją *Dies irae, dies illa*¹³ w polskim tłumaczeniu oraz dwie modlitwy i Psalm 66.

13. Wykaz pieśni religijnych

Przedstawione na końcu *Żłotego ołtarza* muzyczne utwory religijne autor modlitewnika określił jako *Zbiór najużywanych pieśni* (s. 458-566). Zasadniczym kryterium ich systematyzacji był rok liturgiczny, jak też kult

¹³ Szerzej na temat tego religijnego utworu (por. M. Righetti, *Storia liturgica*, t. 2: *L'Anno Liturgico. Il Breviario*, Milano 1969, s. 491-492; B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 321-322).

NMP i świętych. Lista zebranych pieśni omawianego modlitewnika przedstawia się następująco:

- *Pieśni podczas mszy świętej* (5);
- *Pieśni adwentowe* (3);
- *Pieśni na Boże Narodzenie* (8);
- *Stacye Jerozolimskie* tj. droga krzyżowa, dodatkowo opatrzona informacją na temat odpustów przypisanych do tego nabożeństwa;
- *Pieśni o męce Pańskiej* (10);
- *Snopek miry z ogrodu getsemańskiego, albo żalosne gorzkiej męki Syna Bożego podczas postu wielkiego na pasyach około godzin nieszpornych po południu rozpamiętywanie*, inaczej *Gorzkie żale*;
- *Pieśni wielkanocne* (4);
- *Pieśni na Zielone święta* (3)
- *Pieśń na wniebowstąpienie Pańskie* (1);
- *Pieśni na Boże Ciało* (15) oraz *suplikacje* i hymn *Ciebie Boże chwalimy*;
- *Pieśni do najśw. Maryi Panny* (15);
- *Pieśni o świętych Pańskich* (4);
- *Pieśni przygodne* (6);
- *Pieśni za dusze wiernych zmarłych* (3);
- *Msza na Boże Narodzenie pasterska* (8).

Ogółem, *Zbiór pieśni* analizowanego modlitewnika liczy 87 utworów, nie uwzględniając przy tym tych pieśni, które zostały umiejscowione w innych miejscach książki.

Zawartość modlitewnika *Złoty ołtarz* została omówiona głównie na podstawie poszczególnych tytułów nabożeństw i modlitw, niemniej jednak nawet tak przeprowadzony opis pozwala stwierdzić jego niezwykle bogatą rozpiętość treściową, co z kolei umożliwia głębszą liturgiczno-teologiczną ocenę tego liturgicznego zbioru.

III. PERSPEKTYWA LITURGICZNO-PASTORALNA

Rolą każdego modlitewnika jest pogłębianie życia religijnego wiernych. Takie zadanie, jak wynika z treści *Złotego ołtarza*, chciał zrealizować również M. Stasicki, autor omawianego zbioru modlitewnego. Wyraźnym potwierdzeniem zamierzeń autora są jego jednoznaczne zachęty skierowane do czytelnika, by świadomie i z oddaniem obcował na modlitwie z Bogiem. Intencją autora było ponadto, by jego modlitewnik stał się codzienną pomocą w praktykowaniu pobożności wiernych, co ma swoje odzwierciedlenie w rozbudowanym tytule opracowania: *Głos codzienny do Boga*. Zdaniem autora, codzienna pobożność ludzi wierzących przybliży ich ku Bogu, wyjednuje Bożą łaskawość, zaś ich własny przykład stałej postawy modlitewnej i *drugich do pobożności zachęca* (s. 18).

Przedstawiona indywidualna pobożność wierzących została wpisana w całość życia Kościoła, zarówno w jego doktrynę, jak i liturgię. Podanie prawd katechizmowych już na samym wstępie modlitewnika usposabiało wiernego do wiary z Kościołem i w Kościele. Dodać należy, iż według dawnego zwyczaju odmawianie prawd katechizmowych w codziennym pacierzu było w czasach używania modlitewnika praktyką powszechną. Przytoczona nauka katechizmu dla wielu ówczesnych była zasadniczą wiedzą, jaką podówczas mogli posiadać. Do łączenia własnej pobożności z życiem liturgicznym Kościoła zachęcał również umieszczony na początku zbioru liturgiczny kalendarz świąt stałych i ruchomych wraz z przystępnymi *Objaśnieniami*. W ten sposób czytelnik mógł ponownie uświadomić sobie treść i powtarzalność roku kościelnego, którego przeżywanie winno stanowić jego publiczny wyraz wiary i pobożności.

Swoim dziełem autor *Złotego ołtarza* wyświadczył pomoc wiernemu w jego prywatnej modlitwie na rozpoczęcie i zakończenie dnia. Ciekawym jest rozróżnienie momentów rozpoczynających dzień człowieka, z którymi została połączona stosowna modlitwa: *przy obudzeniu się* oraz *przy wstaniu* (s. 23). Jako pierwszy świadomy akt modlitewny został zaproponowany znak krzyża oraz modlitwa uwielbienia Trójcy Świętej, następnie winno mieć miejsce – zdaniem autora – wezwanie imienia Pańskiego przy jednoczesnym oddaniu się Jezusowi: „i temu ja grzeszny się poruczam, aby mną rządził, szczęścił i do żywota wiecznego doprowadził” Z treścią modlitwy *przy wstaniu* koresponduje późniejszy akt ofiarowania: „Ofiaruję Panie Boże mój wszystko, cokolwiek dziś czynić, myśleć, robić i cierpieć będę, niech to będzie na chwałę Twoją” Wszystkie modlitewne akty poranne człowieka wierzącego winny ponownie uzmysławiać mu jego całkowitą zależność od Boga-Stwórcy, zaś kolejny dzień życia ma być przezeń traktowany jako dar zasługujący na wieczność.

Pacierze wieczorne, proponowane przez omawianą książeczkę, zdają się być niejako lustrzanym odbiciem modlitw porannych. Na zakończenie dnia, przed nocnym spoczynkiem, modląc się dziękuje Bogu za przeżyty dzień, czyni rachunek sumienia, a żalując za grzechy, postanawia poprawę na przyszłość. Wtedy też przyzywa wstawiennictwa Matki Najświętszej oraz swego patrona. Klamrą łączącą poranne i wieczorne akty pobożności chrześcijanina jest kult Anioła Stróża. Zwłaszcza wieczorem, kiedy autor zakłada dłuższą modlitwę prywatną, wierny aż trzykrotnie przywołuje opieki swego niebiańskiego powiernika, także w formie modlitwy litanijnej.

Proponowane w *Złotym ołtarzu* codzienne modlitwy pacierzowe, związane przede wszystkim z porankiem i wieczorem, wyraźnie przyczyniały się do uświęcenia tych pór życia i działalności każdego użytkownika tego modlitewnika.

Wspomniane formy codziennej pobożności nie wyczerpują bynajmniej modlitewnych ćwiczeń wiernych. Autor książeczki na codzienny duchowy użytek przytacza także bogate nabożeństwa, przypisane na poszczególne dni

tygodnia; każdy dzień posiada swoją zasadniczą modlitewną tematykę, o czym była mowa wyżej. Zaznaczyć trzeba, że został zachowany właściwy porządek czasowy, mianowicie przedstawienie *nabożeństw tygodniowych* zgodnie z chrześcijańską rachubą rozpoczęło się od niedzieli¹⁴, chociaż w treści modlitw tego świątecznego dnia nie ma żadnej wzmianki, iż jest to Zmartwychwstanie Chrystusa¹⁵. Za wyjątkiem soboty, w każdym innym dniu tygodnia wierny mógł odmówić przynajmniej jedną litanie o wybranej tajemnicy zbawienia, zaś w niedzielę i we wtorek są dwie formy takiej pobożności. Ogółem, w całym modlitewniku znajduje się 13 litanii. Oprócz sporej ilości proponowanych modlitw pojedynczych, osobliwymi formami pobożności w dni powszednie jest jeszcze tzw. koronka (modlitewnik posiada cztery tego typu nabożeństwa) oraz dwa rodzaje różańca. Obydwie formy modlitwy przedstawiają bogatą oprawę obrzędową oraz znaczną głębię treściową.

Na szczególne podkreślenie zasługują nabożeństwa *Nieszporów*, stanowiące niemałą część studiowanego modlitewnika. Ta modlitwa, wyraz urzędowego kultu Kościoła¹⁶, była zazwyczaj celebrowana w parafiach jako świąteczne nabożeństwo wieczorne, tak jak liturgia eucharystyczna miała miejsce jedynie w godzinach przedpołudniowych¹⁷. *Złoty ołtarz* zawiera najpierw *Nabożeństwo nieszporne* przeznaczone na dzień powszedni i raczej dla prywatnego odmawiania¹⁸, następnie przedstawia teksty *Nieszporów* na

¹⁴ Por. A. Bergamini, *Cristo festa della Chiesa. Storia-teologia-spiritualità-pastorale dell'anno liturgico*, Roma 1983, s. 143-144.

¹⁵ Kwestię znaczenia niedzieli dla chrześcijan autor traktuje w *Objaśnieniach* wstępnych: „Niedziela albo dzień Pański, jest to dzień abyśmy go święcili: wielkimi tajemnicami wiary utwierdzone: 1) Zmartwychwstania Pana Jezusa. 2) Ducha świętego zesłania na apostołów. Ten dzień zastępuje u chrześcijan miejsce zabaw, które Izraelici podług starodawnej ustawy w sobotę święcili – ponieważ Bóg w ten sam dzień, po stworzeniu świata i wszystkiego, co się na nim znajduje, odpoczywał, błogosławiąc dniowi siódmemu poświęceniem mu” (*Złoty ołtarz*, s. VI).

¹⁶ Konstytucja o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II *Sacrosanctum Concilium* w nr 90 określiła modlitwę brewiarzową, w tym także nieszporów, „jako publiczną modlitwę Kościoła” oraz „czcigodnym wiekowym skarbem”. Por. także: L. Trimeloni, *Compendio di liturgia pratica*, dz. cyt., s. 87.

¹⁷ Według tradycji nieszpory celebrowano przed zapadnięciem zmroku. Ponieważ kościelne prawodawstwo epoki trydenckiej zakazało sprawowania Mszy św. w godzinach popołudniowych i wieczornych, dlatego nabożeństwo nieszporów cieszyło się osobliwą popularnością wiernych por. B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 1048-1049; por. także: L. Trimeloni, *Compendio di liturgia pratica*, dz. cyt., s. 89; R. Taft, *La liturgia delle Ore in Oriente e in Occidente*, Cinisello Balsamo 1988, s. 454-460). Na temat pory celebracji eucharystycznej w okresie przed Soborem Watykańskim II (por. A.J. Nowowiejski, *Msza święta*, cz. I, Płock 1993, s. 276-283; J.A. Superson, *Świętowanie niedzieli przez udział w Eucharystii (panorama historyczna)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 3 (2009), s. 165-182.

¹⁸ W praktyce duszpasterskiej nieszpory były celebrowane publicznie i z udziałem wiernych zazwyczaj w dni świąteczne, co też aktualnie postuluje soborowa *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”* w nr 100: „Duszpasterze niech się starają w niedzielę i uroczyste święta odprawiać w kościołach z udziałem wiernych główne godziny, zwłaszcza nieszpory”

niedzielę oraz inne określone świąteczne obchody. Można zatem wywnioskować, iż zamierzeniem autora było, by wierni posiadając teksty modlitw kanonicznych, starali się czynnie uczestniczyć w publicznych wieczornych nabożeństwach Kościoła.

W kompozycji modlitewnika nie została zaniechana także pobożność, związana z przeżywaniem roku liturgicznego, zarówno z *Proprium de tempore*, jak i z *Sanctorale*¹⁹ Poprzez zebrane nabożeństwa i modlitwy autor modlitewnego zbioru dał wiernym możliwość osobistego doświadczenia celebrowanych w czasie tajemnic zbawczych. Jak wspomniano, końcowy *Rejestr* zbioru grupuje owe nabożeństwa wokół Adwentu i Paschy, co jednak wykracza poza umieszczone tam tytuły i zasadniczo dotyczy wszystkich głównych obchodów Pańskich. Trzeba jednak stwierdzić, że w proponowanych tekstach został pominięty czas od Pięćdziesiątnicy do I Niedzieli Adwentu²⁰ (zwany dziś *okresem zwykłym*), prawdopodobnie z braku wyraźnej tematyki przewodniej, tudzież mocnych akcentów historio-zbawczych w celebracji liturgicznej. Zauważalną ponadto pozostaje odmienność nazw niektórych świąt w perspektywie obecnego nazewnictwa: *Nowy Rok, Trzech Króli, Zielone święta*.

Jak wielkie znaczenie miał dla autora kult świętych, potwierdza umieszczony już na samym początku modlitewnika kalendarz obchodów liturgicznych. Przyzywanie świętych stało się również treścią codziennych pacierzy. Niemniej jednak najwięcej modlitw ku czci NMP i świętych M. Stasicki zamieszcza w związku z ich obchodami liturgicznymi.

Jest rzeczą uzasadnioną, iż centralną postacią omawianych nabożeństw jest osoba Najświętszej Maryi Panny. Oddawanie czci Matce Bożej zostało mocno wpisane w regularne modlitwy pacierzowe. Spośród dni tygodnia, w środę i sobotę wszystkie proponowane nabożeństwa odnoszą się do NMP; dodatkowo we wtorek i czwartek modlitewnik zamieszcza pojedyncze modły *na cześć i na chwałę* Maryi. Z głównych modlitw o charakterze maryjnym modlitewnik przedstawia ponadto *Nieszpory na uroczystości Matki Boskiej* oraz *Różaniec o najsw. Pannie Maryi*. Wszystkie nabożeństwa i pojedyncze modlitwy ku czci NMP, potraktowane łącznie, oprócz kultu misteriiw Pańskich, stanowią najobfitszą modlitewną treść omawianej książeczki.

¹⁹ W *Objaśnieniach* wstępnych pomysłodawca książeczki przedłożył czytelnikowi m.in. taki ustęp: „Oprócz niedzieli, Kościół Boży inne święta ustanowił w ciągu roku: 1) Jedne są ofiarowane przypomnieniu i święceniu tajemnicy Zbawiciela naszego i uszanowaniu naszej wiary. 2) Inne znowu uszanowaniu najświętszej Panny Maryi i innych Świętych, na wspomnienie ich zasług, abyśmy się do naśladowania tychże cnót zachęcali” (*Złoty oltarz*, s. VI).

²⁰ Współczesny *Złotemu oltarzowi, Ceremonjał parafjalny* nazywa omawiany czas *okresem pozazielenoświątkowym*: „Okres ten rozpoczyna się od pierwszych nieszporów niedzieli Trójcy Przenajświętszej włącznie do pierwszych nieszporów pierwszej niedzieli Adwentu wyłącznie. Obejmuje on od 23-ch do 28-ia tygodni [...]. Dzień oktawy Zielonych Świątek jest zarazem pierwszą niedzielą po Zielonych Świątkach, przeznaczoną na obchodzenie uroczystości Trójcy Przenajświętszej” (A.J. Nowowiejski, *Ceremonjał parafjalny. Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*, t. I, Warszawa 1895, s. 360-361).

Swoje zasadnicze miejsce w nowosądeckim modlitewniku posiadają – jak już wspomniano – także *święci Pańscy*. Na przestrzeni tygodnia nie wyznaczono wprawdzie specjalnego dnia ku ich czci, jednak w niedzielę autor proponuje odmówienie *Litanii do Wszystkich Świętych*, co z pewnością miało rzutować na pobożność wiernych w pozostałe dni. Oprócz nieszpornych modlitw, został także zaproponowany szereg pojedynczych modlitw dedykowanych świętym. Niektórym spośród nich przypisano szczególne zadanie: św. Agnieszka jest patronką czystości, św. Józef patronem szczęśliwej śmierci, św. Kazimierz opiekunem chorych, natomiast św. Michał jest nazwany *patronem kraju*. Godnym podkreślenia jest także fakt, iż modlitewnik zawiera różnego rodzaju modlitwy, których autorami są osoby święte. Z pewnością jest to istotny czynnik wpływający na indywidualną pobożność wiernych, przy jednoczesnym uświadomieniu ich, że święci są również przykładami gorliwej postawy ewangelicznej.

Teologiczno-pastoralnemu pogłębianiu celebracji roku liturgicznego służą także pieśni kościelne²¹. Zastosowany przez M. Stasickiego podział tych religijnych utworów według poszczególnych okresów liturgicznych miał pomóc modlącym się w przystępny sposób przeżywać sprawowane misteria Pańskie, z kolei pieśni ku czci NMP i świętych stały się dla wiernych nie tylko dodatkową modlitwą, przybliżającą czczone postaci, ale również skuteczną zachętą ku zachowaniu, podtrzymywaniu i pielęgnowaniu żywej pobożności ludowej. W tym względzie warto zwrócić jeszcze uwagę na umieszczone w modlitewniku tzw. *Pieśni przygodne*, śpiewane w ciągu roku przy różnych okazjach. Wyjątkowy charakter spośród tego typu utworów posiada pieśń składająca się z 23 zwrotek, zwana *katechizmową*, pt. *Trójca Bóg Ojciec*. Jej treść to po mistrzowsku ułożona poezja dotycząca najważniejszych prawd katechizmu Kościoła, stąd też jej wykonywanie musiało być prawdziwą lekcją religii, wyraźnie ukierunkowującą wiernych m.in. na rzeczy ostateczne i osiągnięcie zbawienia, które zresztą jest celem wszystkich obrzędów rocznego cyklu liturgii.

W nowosądeckim modlitewniku ujęto ponadto teksty związane z celebracjami sakramentalnymi. Najważniejsze miejsce spośród nich zajmuje liturgia Mszy św. Dla głębszego jej przeżywania zostały zaproponowane trzy serie modlitw mszalnych: *podczas Mszy św. śpiewanej, uwagi duchowne tajemnic przy słuchaniu Mszy św.* oraz w czasie *Mszy św. za dusze wiernych zmarłych*. Podział tych modlitw oraz ich zasadnicza treść organicznie wpisuje się w ówczesny sposób uczestniczenia wiernych w ofierze eucharystycznej²². Przedłużenie powyższych pobożnych ćwiczeń stanowią modlitwy, odmawiane przy okazji przyjmowania Komunii św. Ich rozbudowana struk-

²¹ Modlitewnik *Złoty ołtarz* zawiera kościelne utwory muzyczne zarówno w *Zbiorze pieśni*, umieszczonym na jego końcu, jak i w innych miejscach, między modlitwami czy nabożeństwami.

²² Prywatne odmawianie modlitw przez wiernych podczas sprawowanych obrzędów mszalnych ma swoje źródło w średniowiecznej klerikalizacji liturgii (por. R. Cabié, *L'Eucaristia*, w: *La Chiesa in preghiera*, red. A. G. Martimort, t. 2, Brescia 1993, s. 168).

tura oraz pełna emocji treść wnikliwie oddaje doniosłość klimatu, w którym dokonuje się bosko-ludzka komunია. Z celebracją mszalną łączy się ponadto kult Najświętszego Sakramentu, który stanowi główną treść nabożeństw proponowanych w czwartek.

Studium książeczki Stasickiego pozwala jednak stwierdzić, że spośród innych sakramentalnych obrzędów modlitewnik zawiera jedynie modlitwy potrzebne dla godnego przeżycia spowiedzi świętej. Na temat sakramentów jako takich jest wyraźnie powiedziane tylko we wstępnej *Krótkiej nauce wiary chrześcijańskiej*. Tam też autor podaje celowość tychże zbawiennych obrzędów.

Autor *Złotego ołtarza* zatroszczył się również o zmarłych. Zgodnie z powszechnym rozumieniem śmierci jako odłączeniu nieśmiertelnej duszy od śmiertelnego ciała, wszystkie nabożeństwa żałobne były ofiarowane *za dusze wiernych zmarłych*²³ Prezentowane modlitwy w swej zasadniczej treści miały żarliwe błaganie Boga o Jego miłosierdzie nad cierpiącymi w czyśćcu. Z jednej strony – raczej niezauważalny aspekt paschalny ludzkiej śmierci, z drugiej zaś – wyraźne akcentowanie prawd eschatologicznych, zwłaszcza w procesji za zmarłych, ukazują pośmiertną czyścicową rzeczywistość umarłych w świetle wybitnie wychowawczym i prewencyjnym, co potwierdza m.in. tekst jednej z podanych pieśni:

„Teraz do Boga kwap się zborze wierny,
On dziś odpuszcza, on dziś miłosierny;
Bo kiedy sądzić świat cały zasiędzie,
Któż z ręki Jego grzesznika dobędzie?”

²³ O kwestii „dualizmu” osoby ludzkiej w liturgii żałobnej por. A. Skwierczyński, *Miłość oczyszczająca*, Warszawa 1992, s. 114-115. Powyższa kategoria modlitw żałobnych została podjęta przez posoborowe prawodawstwo kościelne w Polsce. W dokumencie Episkopatu o pogrzebie i modlitwach za zmarłych z 1978 r. czytamy m.in.: „W nauczaniu o śmierci należy podkreślić, że śmierć chrześcijanina, jako przejście z życia doczesnego do wiecznego, jest ukoronowaniem wspólnej drogi z Chrystusem towarzyszącym mu w czasie pielgrzymowania swoimi świętymi sakramentami. [...] Cały człowiek został odkupiony przez Chrystusa i ma mieć udział w życiu wiecznym, dlatego nie mówimy: «módlmy się za duszę N.» – lecz: «módlmy się za zmarłego N.». Z modlitw za zmarłych należy usunąć wezwanie: «za dusze nikąd nie mające ratunku», «za dusze, za które nikt się nie modli», ponieważ Kościół w każdej Mszy św. i w Liturgii Godzin poleca Bogu wszystkich zmarłych, a także co roku obchodzi Wspomnienie Wszystkich Wiernych Zmarłych” (*Instrukcja liturgiczno-duszpasterska Episkopatu o pogrzebie i modlitwach za zmarłych [5 V 1978]*, w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski [1966-1993]*, red. C. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1994, s. 351-352).

ZAKOŃCZENIE

Watykańskie *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, nakreślając relacje między liturgią a pobożnością ludową na przestrzeni dziejów, wspomina o nabożnych książeczkach w kontekście misji ludowych epoki potrydenckiej: „Misje bowiem miały za swój główny cel doprowadzenie wiernych do korzystania z sakramentu pokuty i do przyjęcia Komunii św., ale najczęściej posługiwały się nabożeństwami jako środkiem nawracania grzeszników i elementem kultycznym służącym do licznego udziału wiernych. Teksty tych modlitw często zamieszczano i porządkowano w modlitewnikach”²⁴

Przeprowadzone przekrojowe studium nowosądeckiej nabożnej książki pozwala zasadnie stwierdzić, iż jest ona bogatym zbiorem nabożeństw i modlitw przeznaczonych dla budzenia i karmienia pobożności prywatnej, przy jednoczesnym uwrażliwieniu na oficjalną liturgię Kościoła. Autorowi modlitewnika nie był także obcy formacyjny aspekt przedłożonych tekstów. Deprekacyjny charakter większości modlitw skutecznie pozwalał orantowi uświadomić sobie jego człowieczą ograniczoność, która we współpracy z Bożą łaskawością wyjednaną orędownictwem Matki Bożej i świętych, wsparta codzienną, systematyczną modlitwą staje się skutecznym zadatkiem życia wiecznego.

Modlitewnik *Złoty oltarz* przez lata krzepił prywatną i publiczną pobożność galicyjskich katolików, chlubnie odzwierciedlając własną epokę chrześcijańskich dziejów. Wydany po raz piąty, przez długie dziesięciolecia służył duchowemu wzrostowi wiernych nie tylko tarnowskiego Kościoła partykularnego. Zgodnie ze swą nazwą, był on rzeczywiście zbiorem modlitw codziennie zanoszonych do Boga. Był i pod wieloma względami nadal pozostaje „prawdziwą i właściwą pomocą kultyczną”²⁵ również dla dzisiejszych praktyk religijnych.

²⁴ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, Poznań 2003, s. 41, nr 41.

²⁵ Por. tamże.

THE NOWY SĄCZ PRAYER BOOK „THE GOLDEN ALTAR”: ITS ESSENCE AND PASTORAL MEANING

S u m m a r y

Published in Nowy Sącz in the 19-th century, the book of prayer entitled *Złoty Oltarz (The Golden Altar)* is a valuable monument of the Polish catholic devotion. Externally, it is just a modest booklet described by its author M. Stasicki as *a collection of worship and religious songs arranged for the use of the faithful*. The prayer book contains prayers and devoted practices which could be used by the faithful, both in the private devoutness and the public forms of cult.

The prayers and worships gathered in *Złoty Oltarz* reflect the spirit of the Christian piety in that epoch. Among collected there forms of devotion we can find the morning and evening prayers, the vespers, private orations of the Holy Mass, special worships for the days of the week and the liturgical periods of the year, prayers in honor of the Holy Virgin Mary and the Saints, prayers for those who passed away and the different religious songs. In addition, in order to join the piety of the religiousness with faith and liturgical life of the Church, this book of prayer contains the liturgical calendar and provides the basic information from the catechism.

For many years, the Book of Prayers from Nowy Sącz not only nourished a private devoutness of the faithful, but also created their special sensibility for the spiritual depth of liturgy of the Church. Feting a spiritual life of Christians, this publication shaped in their hearts and minds a conscience of the proximity of God the Saviour.

Keywords:

prayer book, private devoutness, forms of worship, devoted practices, religious songs